

Specifika českého jazykového obrození

Ondřej Bláha

1. Termínem obrození se označuje složitý emancipační proces, kterým český národ prošel v období, jež lze vymezit (velmi zhruba) rokem 1781, kdy se císař Josef II. stal samovládcem na rakouském trůně a zahájil své reformy, a revolučním rokem 1848.¹ Pro účely popisu dějin češtiny se však jako výhodnější jeví definovat obrození bez přísného důrazu na data a chronologii – totiž jako období, kdy byl hlavním tématem českého společenského, kulturního a vědeckého života jazyk, resp. kultivace a prosazení češtiny do všech sfér soukromé i veřejné komunikace, a kdy toto téma poněkud zastíňovalo všechny ostatní aspekty života české společnosti (Macura, 1995, s. 57 a 60).²

Historické okolnosti, personifikované osobou císaře Josefa II., hrály v českém obrození přirozeně důležitou roli. Císař Josef II., aniž by ovšem třeba jen v nejmenším nějaké české národní obrození plánoval, zrušil v r. 1781 jedním ze svých prvních patentů nevolnictví, a tím umožnil, aby se do českých, moravských a slezských měst, v nichž do té doby dominoval kulturní živel německý, stěhovali Češi z venkova, čímž byl značně posílen hospodářský a sociální potenciál české složky městského obyvatelstva. Na tomto základě se pak konstituovala vrstva českých smýšlejících inteligence, která mohla přijímat filozofické a politické myšlenky, jež v té době v Evropě kolovaly, a uplatňovat je při rozvíjení českého národního života a zejm. jazyka.

Prvním projevem českého jazykového obrození bylo vydávání tzv. obran, jež zdůrazňovaly (někdejší) vyjadřovací kvality češtiny i její význam v kulturní historii Evropy – příznačná byla Pelcova edice starší obrany z pera barokního vědce a básníka B. Balbína (vyšla r. 1775; Balbín 1997), ale vznikaly i tituly nové, jako např. vlastní spis téhož F. M. Pelcla (1988) a dále obrany J. A. Hankeho z Hanken-

¹ Přehledně o českém národním obrození (z hlediska historie a sociologie) – Petrůň et al. (1990) a Hroch (1999), konkrétněji o společenských podmínkách s užší vazbou k dějinám jazyka Jelínek (1962), Haubelt (1986, s. 408–429), Orloš (2000) a Krueger (2009).

² Příspěvek vznikl v rámci autorova projektu FPVČ 2014/02 *Čeština mezi Palackým a Masarykem: jazyková politika, normy a tendence v l. 1848–1918*, který finančně podporuje Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

štejna (1973) nebo K. I. Tháma (1918). Už v této počáteční fázi se začalo rýsovat nejvýraznější specifikum českého jazykového obrození, které tento český „případ“ odlišilo od paralelních obrození u dalších evropských národů³ – zaměření na restituci starého jazyka (klasické, tzv. veleslavínské češtiny 16. stol.), nikoli na úpravu a rozvinutí jazykového úzu soudobého.

2. Pro tuto historizující koncepci spisovného jazyka, uplatněnou nejprve při popisu hláskosloví a tvarosloví nově restituované spisovné češtiny, existovaly vážné důvody – tím hlavním byla tehdejší značná nářeční rozrůzněnost Čech, Moravy a Slezska (v kombinaci se ztrátou dřívější prestiže „centrální“, totiž pražské češtiny), jež téměř znemožňovala, aby byla pro roli spisovného jazyka vybrána, upravena a akceptována některá regionální podoba jazyka kulturního. Dalším důvodem bylo nepochybně to, že se na přelomu 18. a 19. stol. za samozřejmou součást českého národa pokládali i Slováci, jejichž vlastnímu úzu byla starší podoba češtiny daleko bližší než její podoby současné⁴ (starší, „biblická“ čeština s regionálními prvky ostatně na Slovensku fungovala v roli spisovného jazyka až do poloviny 19. stol.). Historizující ráz českého jazykového obrození mohl mít vedle toho i jistý motiv ideologický – potřebu kompenzovat ústup češtiny z vyšších komunikativních sfér v pobělohorské době obnovením jazyka předchozího období, a odpoutat se tak od „neblahého“ jazykového dědictví baroka. Dnešní úroveň poznání však tezi o úpadkovosti pobělohorské češtiny – rozšiřovanou mj. i samotným J. Dobrovským – vyvrací a ukazuje, že jisté zdroje pro obrozování spisovné češtiny mohla poskytovat i kultivovaná česká literární produkce předobrozenská, jak ve svém známém výroku naznačil už V. Mathesius⁵ a jak (přímo pro dobu obrozenskou) prakticky ilustrují např. zápisky F. J. Vaváka.

Nejvýrazněji se zmíněné historizující tendence v obrozování spisovné češtiny projevují v mluvnici F. M. Pelcla,⁶ který rozlišuje „temné“ *l* (*hlava, slyším*) a „jemné“ *l* (*líce*), přimlouvá se za tvrdé *y* (jež na většině českého území z jazyka vymizelo dávno před dobou veleslavínskou), vyslovované se zúženými rty, aby znělo „poněkud hruběji“, a pokouší se obnovit i staročeské *ě*, mající znít „téměř

³ Shody a rozdíly mezi jednotlivými národními obrozeními – Auty (1978), Pražák (1978), Hroch (1995), Sesar (1996), Gladkova (2003).

⁴ Řada Slováků patřila vůbec ke klíčovým postavám českého národního obrození (P. J. Šafařík, J. Kollár), jiní obrozenci – ač Češi – měli ke Slovensku úzký vztah (F. Palacký). K tomu i Stich (1991, s. 61).

⁵ „Tvůrci nového spisovného jazyka nebyli bohužel tak odvážní jako Hus před 400 lety a nevytloučili z něho mluvnické archaismy. Tak se stala nová čeština spisovná nejarchaističtjším členem početné rodiny slovanských jazyků spisovných a osudně se vzdálila od češtiny hovorové“ (Mathesius 1947, s. 442). Argumenty viz též u A. Sticha (1991, s. 60; 1992, s. 192; 1995).

⁶ Pelzel (1795) – Bělič (1978), Koblížek (1994) a Jelínek (1995).

jako ie“⁷. Zároveň však Pelcl (asi neuvědoměle) traktuje fonologicky inovované tvary typu *přinýst*, *nemejlíte se*, *vejřečnost* nebo *ouzký*. Popis flexe se u Pelcla sice opírá o dobrou znalost češtiny 16. stol., ale vedle archaismů, jako je genitiv záporový (*žádných lidí tam nepřišlo*) a komparativní (*dědic horší předka*), nesklonné přivlastňovací adjektivum *v její truhlách* nebo krátká adjektiva v platnosti doplňku (*jista a bezpečna tebe učiním*) zde figurují také vyložené lidové tvary z Pelclovoy současnosti, jako např. *od dvouch*, *nosejí* a *posedějí*, a též souvětí s vedlejší větou přivlastkovou uvozenou spojovacím výrazem *co*: *Šaty, co jsem včera měl*. Kromě toho Pelcl připouští ve 3. os. pl. přez. u některých flektivních typů (má-li sloveso v 1. os. sg. přez. formant *-ím*) dubletní formant *-í/-ejí* (typ *učí/učejí*) a nic nena-mítá ani proti tvarům jako *mladé a čerstvé děvčata*, *vojska se bili/bily* (koncovku *-a* požaduje jen u mask. neživotných).

Pelcovým protějškem mezi raněobrozenými gramatiky byl F. J. Tomsa, který ve svých mluvnických příručkách⁷ vidí vzor kultivovaného jazyka rovněž v češtině 2. poloviny 16. stol., ale zároveň si je vědom stylistického rozdílu mezi jazykovými prostředky knižními a mluvenými. Snad proto je celkem tolerantní k *ej* za původní *y* a vůbec ke kolísání v hláskosloví (*mejt* „waschen“, *zmejt*, ale *domyt*, *namyt se*, *rozmyt*, dále *mejdo*, *pejcha*, *měchejř*), jak se potvrzuje i na dalších jevech z jeho příruček, někdy prozrazujících autorův severovýchodočeský původ – *přejest se*, *najest se*, *prohřít*, *zahřít*, *hřít* „warmen“, *ouhor*, alternativně *úplavice/ouplavice*. Ačkoli Tomsa upozorňuje na protetické *v-* a odmítá *jej*, uvádí *vohař*, *volše*, *vorat*, *voťež* vedle *vonět*. V popisu flexe, opřeném jinak o systém mluvnice P. Doležala, jsou vedle některých archaismů (genitivní vazby přechodných sloves, místy slovosled) zajímavé gen. sg. typu *vejcete*, nom. pl. typu *mniší*, *Uhří*, dále jsou tu příznačně rozkolísané tvary instr. pl. *mužmi* aj., odmítání duálových tvarů u substantiv typu *noha*, infinitivy typu *téc*, *protec*, *přetec* a redukovaný auxiliár typu *kdes chodil*. V popisu tvarů 3. os. pl. přez. je Tomsa konzervativní (uvádí *oni činí, leží*).

Podobným směrem jako Tomsa se ve svém bohatém filologickém díle vydal K. I. Thám,⁸ který popisuje – bohužel s malou lingvistickou erudicí – starší češtinu promíšenou prvky tehdejšího lidového jazyka, jako jsou tvary *krásnej*, *krásnýho*, *dvouch* nebo *miluju*, uvádí bez komentáře řadu koncovek instr. pl. („s *pány* oder *-amí*, *-ama*, *-mí*, *-ma*“) aj.

Pelcovy i Tomsovy spisy, a tím spíš i pokusy Thámovy vysoce převyšuje (jak metodologicky, tak po materiálové stránce) mluvnice J. Dobrovského (1940), která – poprvé vydaná v r. 1809 – stojí na počátku novějších dějin češtiny jako do té doby nejzevrubnější a v pravém smyslu první vědecký popis tohoto jazyka. Jde však skutečně o popis, nikoli o předpis – Dobrovský sám v době, kdy na mluvnici

⁷ Zejm. in Tomsa (1782) – Višková a Sirotek (1953, s. 185), Průcha (1963) a Kusáková (1985).

⁸ Thám (1785) – Stich (1991, s. 61) a Kusáková (1985, s. 136).

pracoval (tj. nejméně od 80. let 18. stol.), v resuscitaci češtiny jako plnohodnotného spisovného jazyka nevěřil a svou mluvnici, založenou (podobně, jako to učinili Pelcl s Tomsou, ale lépe) na popisu funkčně vyspělé a tvarově ustálené češtiny 16. století, proponoval spíš jako symbolickou obranu jazyka, která zdůrazňuje jeho estetické hodnoty, slavnou minulost a výrazové schopnosti (Gladkova, 2004, s. 374). Svou mluvnici, která tedy rozhodně nemohla být „příručkou pro lid“, psal Dobrovský snad také jako nástroj pro textovou kritiku starší české literatury (především poezie, jazykově značně odlišené od textů jiného určení; Havránek, 1936, s. 96).

Dobrovského mluvnice má značnou hodnotu v tom, že jazykové prostředky popisuje dynamicky, v jejich funkčně podmíněné variabilitě (dubletnosti) – dobrým příkladem může být např. Dobrovského popis sémanticky a syntakticky podmíněné distribuce koncovek *-u/-a* v gen. sg. mask. neživ. (*toho roku – do roka*) a koncovek *-u/-ě* v lok. sg. mask. (*po svatém Janě, na hradě – o hradu, o apoštolu Janu*). Dobrovský tyto dublety rozlišuje podle toho, zda je užívají „staří“ (*die Alten*), „mladí“ (*die Neuern*) anebo „lidoví“ mluvčí (*die Gemeine*) – užívá i hodnocení „dobrý autor“ (*der gute Schriftsteller*), předjímající terminologii V. Ertla.

Po stránce fonologické (i morfologické) zaujímá Dobrovského mluvnice středovou pozici mezi předchozí konzervativnější, ale i neologizující mluvnici F. M. Pelcla na jedné straně a liberálnějšími mluvnicemi F. J. Tomsy a K. I. Tháma na straně druhé v tom, že se nesnaží (jako Pelcl) např. znovu zavést *y/ý*, ale z fonologických i jiných inovací tehdejší běžně mluvené češtiny v Čechách v užším smyslu připouští (na rozdíl od Tomsy, ale zejm. od Tháma) jen *ej* za původní *ý* v kořeni slova (*motejl, hejl, hlemejžd, strejc*), příp. též lexikalizovanou protezi (*vorati*) a některé další drobnosti (*pani, v pivováře*).

Flexe jmen se v podobě popsané Dobrovským (tam, kde nic nepoznamenává o „substandardnosti“ konkrétního tvaru) celkem shoduje s dnešní spisovnou češtinou – z odchylek lze uvést jen nom. pl. *Češí* (s dlouhým *í*) vedle *Čechové*, dubletní dat. pl. *smetem* a lok. pl. *smetech* od *smetí*, základní podobu lok. pl. *o chlapích, dubích, slovích*, instr. pl. *zubami, cepami, vlasami* (je ještě v Hankově mluvnici, ale v mluvnici Gebauerově již nikoli),⁹ též dubletně *s dněmi* a *s hostmi* (též u Hanky a Gebauera). U posesivních adjektiv uvádí dubletně podobu *syn Davidů* (u Gebauera není) a připojuje poznámku, že jmenná adjektiva mají tendenci přecházet ke složenému flektivnímu typu (*Janovému, o Janovém* – bez stylistického komentáře), a mj. poznamenává, že existuje tendence vyrovnávat gramatický a skutečný rod v případech typu *pěkné děvčata byly rády*. U číslovek má dubletní tvary *dvá* a *tří* (ty Hanka již neuvádí), též *čtyry* a gen. tvar *třech*.

V popisu flexe sloves uvádí jako neutrální např. dublety 3. os. pl. prez. *držejí*, též tvary *vidějí* a *slyšejí* (s poznámkou, že jsou obvyklé v Čechách), dále tvary

⁹ Hanka (1822); Gebauer (1905).

2. os. sg. prët. s redukovaným volným morfémem (*ještes mu nepsal, bylas* – u Gebauera není), tvary 3. os. sg. prët. mask. *příběh, vyrost, zamk* (bez explicitního hodnocení – Hanka tyto tvary uvádí, Gebauer nikoli), dubletní volný morfém kondicionálu pro 1. os. pl. *bysme* (Gebauer již „nepovoluje“) a dubletní *n*-ové tvary typu *zavřín, povědíno, placíno*.

Z výše uvedených rysů Dobrovského mluvnice plyne fakt, že i když toto dílo nepochybně představuje základ, ze kterého pění pozdějších generací obrozenců vyrostla novodobá spisovná čeština, nelze je považovat za dílo v pravém smyslu kodifikační. Mj. proto, že zřetel ke komunikativní funkci češtiny v životě české společnosti je patrnější až od 30. let 19. století (Gladkova, 2004, s. 376) – to se ukazuje srovnáním Dobrovského mluvnice s mluvnicí V. Hanky, který Dobrovského koncepci účinně (česky) popularizoval a podle svých možností rozvíjel, dále s puristickými příspěvky počínaje Jungmannovým časopiseckým *Napominatelem* (Sedláček, 1993) a také např. s mluvnickými příručkami J. S. Tomička a V. Karlíka, jejichž jazyková doporučení již aspirovala na skutečně kodifikačorská (Stich, 1995, s. 54). Je příznačné, že specificky historizující ráz českého jazykového obrození, který někteří kritikové označovali za „ahistorický historismus“ a „mustrování normy spisovnosti“,¹⁰ dospěl ke svému pozdnímu vyvrcholení v kodifikačních příručkách J. Gebauera (1905 a *Pravidla českého pravopisu* z r. 1902), který v archaizaci spisovné češtiny postoupil daleko za Dobrovského, a v *Pravidlech* z r. 1913, jež v tomto směru předčila dokonce i samotného Gebauera.¹¹

3. Ustálení hláskové a tvarové stránky spisovné češtiny, které lze pozorovat již ve 30. letech 19. stol., by však samo o sobě k obnovení všech jejích komunikativních funkcí nestačilo. Aby mohla čeština znovu fungovat jako jazyk náročnější umělecké literatury a jako jazyk vědy a administrativy, bylo třeba značně rozšířit a stylově diferencovat její slovní zásobu. Hledání nové jazykové a kulturní identity českého národa se zároveň projevilo i v puristických zásazích do slovní zásoby již existující – upozorňovalo se na skutečné nebo domnělé germanismy (resp. europeismy) i na neústrojně prvky vytvořené s využitím domácích jazykových prostředků. To vše zaměstnávalo druhou generaci českých obrozenců, jejímž hlavním představitelem byl J. Jungmann (Sak, 2007).

Pro své snahy na poli obrody české slovní zásoby měli Jungmann a jeho spolupracovníci solidní teoretický základ v oddílu o slovotvorbě, který zabírá značnou část Dobrovského mluvnice. I tento průkopnický úvod do slovotvorby, informující o slovotvorných způsobech v češtině obvyklých a o inventáři, funkcích a produktivitě odvozovacích morfémů, byl založen na materiálu ze starších fází

¹⁰ Kopečný (1992, s. 33). Srov. též námitky Z. Starého (1995, s. 79).

¹¹ Cuřín (1977, s. 9). V *Pravidlech* v redakci z r. 1913 je např. *kupadlo, odesílatel, švižný, zvířátko* a další historizující (a někdy libovolné) podoby slov a tvarů.

vývoje češtiny – ostatně sám Dobrovský, který nevěřil v rozšíření češtiny do všech komunikačních sfér, doporučoval spíše ožивovat výrazy staré než tvořit nové.

Ze staročeských výrazů, znovu uvedených do života mj. prostřednictvím uměleckých textů (včetně překladů z evropských literatur), přetrvaly v češtině do současnosti např. výrazy *doba*, *látka*, *socha*, *řešit*, *tábor* nebo *tvar*. Původnost a žádoucí nezkaženost byla spatřována také ve slovní zásobě dialektů českého venkova – ty však nemohly nově konstituovanému spisovnému jazyku dostatečně prospět pro tematické omezení jejich slovní zásoby na oblast běžného života, jež je charakteristické právě pro dialekt (ujaly se výrazy *pečivo*, *řapík* a některé další).

Zato slova přejatá z jiných slovanských jazyků, které si podržely – podle mínění obrozenců – slovanský ráz lépe než čeština, měla pro rozšíření a stylovou diferenciaci české slovní zásoby význam přímo zásadní. Asi 1 200 slov bylo přejato z polštiny, jež takto symbolicky splatila svůj „dluh“ z 15. a 16. stol. (kdy zase ona hojně přejímala z češtiny) – v patřičné hláskové obměně splynuly s původní českou slovní zásobou polonismy jako *hovor*, *název*, *podmět*, *půvab*, *rozprava*, *věda*, *vzájemnost* nebo *zápletk*a (Orloš, 1987), jež Jungmann a jeho spolupracovníci čerpali z polského slovníku S. Lindeho. Rovněž ruština přispěla díky obrozencům do české slovní zásoby asi 600 slovy (např. *nářečí*, *odliv*, *průmysl*, *pyl*, *příbor*, *rosomák*, *ústřice*, *vzduch*) – řada z nich se vyskytuje v porovnávacím slovníčku česko-ruském, který připojil J. Dobrovský ke svému popisu badatelské návštěvy Švédska a Ruska (Liličová, 1982). Menší podíl mají v nové české slovní zásobě ostatní slovanské jazyky – slovenština (např. *dělba* a vůbec odvozeniny na *-ba* a také *-isko*, dále *chovanec*, *rozvrat*, *stužka* a *zástava*) a jazyky jihoslovanské (*plískavice*).

Tyto slavismy se (vedle slov obnovených ze staré češtiny) výrazně uplatňovaly v náročnější poezii a próze, do které češtinu znovu uvedl J. Jungmann ve svých překladech Chateaubriandovy *Attaly* (1805) a Miltonova *Ztraceného ráje* (1811) a o kterou ve svých původních dílech usilovali např. M. Z. Polák, J. J. Kalina, J. Linda, J. Kollár, J. Nejedlý a vynikajícím způsobem pak K. H. Mách – zde se však samozřejmě objevila i řada neologismů domácího původu (typicky *bol*, *chřestot*, *touha*, *úsměv*), vzniklých z potřeby získat básnická synonyma a lexikální poetismy. Mladší generace spisovatelů (F. L. Čelakovský, B. Němcová, J. K. Tyl a další) už tvořila jazykem bližším češtině běžně mluvené.

Zvlášť velký úkol představovalo vybudování systému české odborné terminologie, v níž se uplatnily jak přejímky ze slovanských jazyků a kalky z jazyků neslovanských, tak slovotvorné formace nové – pro obrození je příznačné, že myšlenka „česlosti“ vědy, tj. jazykové formy, kterou jsou vědecké poznatky podávány, byla nadřazena samotnému obsahu, přičemž byla porušena (alespoň v prvních fázích tohoto procesu) i zásada, aby pro jeden pojem neexistovaly synonymní termíny. Při vytváření české terminologie byla uplatněna jako dominantní slovotvorný způsob derivace, často na úkor kompozice, jež se předtím ve zvýšené míře uplatňovala v „neregulované“ češtině přelomu 18. stol. a počátku 19. stol.

Plánovitým rozvíjením derivačních schopností češtiny byl ve spisovném jazyce posílen flektivní princip, který se na úrovni slovtvorby projevuje právě hojnou derivací. Typické – a odpovídající zmíněnému „zflektivňování“ češtiny – může být i uvědomělé potlačování deverbativních substantiv typu *navedení, rozvržení*, která byla oblíbená i v klasické češtině přelomu 16. a 17. století (v *Bibli kralické*, u Komenského aj.) a která jsou velmi hojná v polštině a ruštině, a jejich nahrazení výrazy typu *návod, rozvrh*, jež mají jednodušší morfematickou strukturu a bohatší flektivní paradigma.

Českou terminologii filozofickou a estetickou vybudovali F. Palacký a J. Jungmann (*dějiny, důvtip, návod, názor, odstín, pojem, povaha, představa, rozbor*), Jungmann zároveň sestavil terminologický systém jazykovědy a literární vědy (*předložka, skloňování, souhláska, vypravování*), termíny logické „zčeštil“ A. Marek (*domněnka, omyl, sudidlo „kritérium“, výměr, výrok*), termíny z oblasti psychologie K. F. Hýna a V. Zahradník (*chtění, upamatování, vidina „idea“*), fyzikální a technologickou terminologii opatřili J. V. Sedláček a F. J. Smetana (*bleskovec „raketa“, objem, pružnost, rozptylka, točnice „šroub“, tření, úkaz, vrták*), matematickou a „měřickou“ opět J. V. Sedláček a A. Fährich (*lichoběžník, obdélník, rovník, schodnice „elipsa“, veličina*), terminologické systémy chemie, geologie, botaniky a zoologie vytvořil především J. S. Presl a dále K. B. Presl a K. S. Amerling (*blizna, hraboš, ježura, kapustňák, kyslík, lumík, morče, nosál, řečiště, sloučenina, vačice*), lékařskou terminologii K. F. Hýna, A. Jungmann a V. Staněk (*křivice, lopatka, mozeček, přívodice „céva vedoucí krev k srdci“, tepna, zhmožděnina*), právníkou terminologii J. Pelikán a K. J. Erben a astronomickou F. J. Smetana s N. Vaňkem.¹² Podobně jako názvosloví vědních oborů poutalo pozornost obrozenců také názvosloví místní, tj. toponymie, která byla porůznu také „zčešťována“ (Honl, 1960). Vyvrcholením této druhé, „lexikologicky“ zaměřené fáze českého jazykového obrození bylo vydání Jungmannova pětidílného *Česko-německého slovníku*, který v téměř 120 000 heslech shrnoval slovní zásobu češtiny soudobé (včetně neologismů a přejímek z jiných jazyků) i slovní zásobu dob předchozích – asi pětinu hesel tvoří výrazy převzaté ze staré češtiny, desetinu hesel pak přejímky z češtiny humanistické, zejm. ze slovníků Veleslavínových (Kamiš, 1974).

Průvodním jevem při znovuuvedení češtiny do vyšších sfér komunikace a při vybrušování její výrazové stránky byla úprava pravopisu – pravopis jako nejnápadnější, protože povrchový rys spisovného jazyka ostatně poutal pozornost českého národa (někdy až příliš) v průběhu celých novějších dějin češtiny. Nejinak tomu bylo v době obrození, kdy se názory na jednotlivé pravopisné jevy staly výrazem politického smýšlení konkrétního uživatele jazyka. Původní tzv. bratrský pravopis pozměnil opět J. Dobrovský, který podnítl psaní pouze jednoho *l* i tam, kde se

¹² O principech a výsledcích terminologického úsilí českých obrozenců pojednává Hauser (1979).

dříve (nesoustavně) zapisovalo *ł*, a stanovil též rozlišování *i* a *y* po souhláskách *s* a *z* – v koncovce se distribuce *i* a *y* řídila analogií mezi flektivními typy (*psi štěkali* – *slyším psy* analogicky podle tvarů jako nom. pl. *páni* – akuz. pl. *pány*). Mimo koncovky se *i* a *y* po *s* a *z* zapisovalo s přihlédnutím k etymologii slova, zatímco souhlásku *c*, fakticky „obojetnou“, definoval Dobrovský jako pravopisně měkkou (zavedl *cítiti* namísto původního *cýtiti*). Když byla ve 20. letech 19. stol. v tisku zavedena latinka místo původní fraktury, ztratil se další znak starého bratrského pravopisu, totiž spřežka *ff* a písmeno *j* označující dlouhé *í*. Tím pádem mohlo písmeno *j* označovat skutečnou hlásku *j* a písmeno *g*, které tuto hlásku vyjadřovalo v bratrském pravopise, se mohlo uplatnit pro označení hlásky *g*, pro jejíž vyjádření se dříve užívalo doplňujícího znaménka diakritického (*ĝ*) – místo *duffe* se tedy nově psalo *duše*, místo *magj* se psalo *mají* a místo *ĝramatika* jednodušeji *gramatika*. Proces modernizace českého pravopisu se dovršil ve 40. letech, kdy bylo odstraněno původní psaní *w* v platnosti *v* (*woda* – *voda*), *v* za *u*- na začátku slova (*vsta* – *ústa*) a psaní *au* za diftong *ou* (instr. *dlauhau* – *dlouhou*). Korespondence mezi pravopisem a výslovností však v obrození nemusela být taková jako dnes – existují doklady o tom, že se *au* (resp. *ou*) na východní Moravě četlo jako *ú*, naopak v Čechách se *y* četlo snad i jako *ej* (Cuřín 1977, s. 18).

4. Zajímavou kapitolou, která dokumentuje, jak pevně byla podoba nově restituované spisovné češtiny zdůvodněna po teoretické stránce, je polemika J. Jungmanna a F. Palackého s F. D. Trnkou, který se snažil spisovnou češtinu přiblížit moravským a slovenským dialektům (podobně jako básník J. Kollár) a také češtině staré.¹³ V pravopisu (resp. výslovnosti) navrhuje Trnka nahradit veškerá *ů* původním staročeským *ó* (např. *kóň*) a plošně zavést měkkou poslední hlásku ve slovech typu *deň* či *radost*, ale také *zem'* nebo *krev'* (zde Trnka usiluje o oživení dávno zaniklých měkkých retnic) – některé jeho návrhy pravopisné však předjímají změny, jež byly o deset let později skutečně přijaty (např. *ou* místo *au*). Ve flexi, která je tradičně (vedle pravopisu) rovněž frekventovaným objektem úvah a polemik, zavádí Trnka v zájmu odstranění „nežádoucí“ homonymie tvary s původní nepřehlasovanou koncovkou – např. *hledám chlapca* místo *hledám chlapce*, ze stejných pohnutek požaduje instrumentály typu *se svícni* (podobně jako už před ním Dobrovský), dále např. vok. *mužu* má být místo dosavadního vok. *muži*, v zájmu „určitosti“ jsou také požadovány původní tvary zájmen, např. *ju* nebo *naša*. Už bez opory v argumentu, že je nutno odstranit homonymii, jsou návrhy typu lokálu plurálu *v domách*, *o vojákách*. Ve flexi verbální má být podle Trnky pozměněn především tvar 3. os. pl. – ke slovesu *myslíti* (resp. *myslet'*) Trnka doporučuje tvar *myslió*, k *činiti* (*činit'*) pak *činió* a tvar imperativu má být nepřehlasovaný, tj. *dělaj*.

¹³ Zejm. in Trnka (1831). Polemické odezvy: Palacký (1831), Jungmann (1832).

Zejm. Palackého reakce na Trnkovu „češtinu“ je pozoruhodně moderní – Palacký se obrací až k samotné podstatě jazyka, nastiňuje zákonitosti jeho vývoje, vytýká rozdíl mezi vývojovou pružností slovní zásoby a malou pružností flexe, připomíná fakt, že při volbě jazykové variety, která má být povýšena na jazyk spisovný, rozhodují kulturní faktory, především literární tradice, a zdůrazňuje, že ani při největší potřebě nelze do jazyka uměle zasahovat a určovat jeho podobu.

5. Nastíněná specifika českého jazykového obrození – tj. restituce fonologických a morfologických vlastností klasické češtiny 16. stol., systematické odstraňování neslovanských přejímek v lexiku a naopak hojné přejímání z jazyků slovanských a také plánovitě posílení významu derivace při tvoření slov na úkor kompozice, resp. syntaktického tvoření – to vše má svůj dopad i na dnešní situaci češtiny jako národního jazyka. Vedle často zmiňované „nepřirozenosti“ našeho spisovného jazyka, která je ve skutečnosti výhodou, byl charakterem českého jazykového obrození poněkud zpomalen i vnitřní vývoj češtiny – mj. díky zpětnému vlivu spisovného jazyka na jazyk běžně mluvený si čeština uchovala podstatně větší míru flektivnosti než např. polština nebo ruština.

Literatura

- AUTY, Roger (1978). Úloha jazykových modelů ve vytváření a stabilizování normy některých slovanských spisovných jazyků. *Slavia*, roč. 47, s. 352–355.
- BALBÍN, Bohuslav (1997). *Rozprava krátká, ale pravdivá*. Ed. KOPECKÝ, Milan. Brno: Blok.
- BĚLIČ, Jaromír (1978). František Martin Pelcl a český jazyk. In: *Slavica Pragensia*, sv. 21. Praha: Univerzita Karlova, s. 115–121.
- CUŘÍN, František (1977). *Vývojové tendence současné spisovné češtiny*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- DOBROVSKÝ, Josef (1940). *Podrobná mluvnice jazyka českého (v redakcích z r. 1809 a 1819)*. Spisy a projevy Josefa Dobrovského, sv. 9. Praha: Melantrich.
- GEBAUER, Jan (1905). *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*. 4., poopravené vydání. Praha: Česká grafická akciová společnost „Unie“.
- GLADKOVA, Hana (2003). Symbolické funkce jazyka a národní obrození u Slovanů. In: *Přednášky z 46. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Karolinum, s. 41–48.
- GLADKOVA, Hana (2004). Ještě jednou ke koncepci spisovného jazyka u Josefa Dobrovského. In: VAVŘÍNEK, Vladimír – GLADKOVA, Hana – SKWARSKA, Karolina, eds. *Josef Dobrovský – Fundator studiorum slavicornum*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, s. 373–392.
- HANKA, Václav (1822). *Mluvnice čili soustava českého jazyka*. Praha: Bohumil Haže.
- HANKE, Jan Alois (1973). *Doporučení české řeči a literatury*. Ed. DOLANSKÝ, Julius. Holešov: Městské muzeum.
- HAUBELT, Josef (1986). *České osvícenství*. Praha: Svoboda.

- HAUSER, Přemysl (1979). *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1936). Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*, řada II (*Spisovný jazyk český a slovenský*). Praha: Sfinx, s. 1–144.
- HONL, Ivan (1960). K zájmu o místní názvy v době předbřeznové. *Zpravodaj Místopisné komise*, roč. 1, s. 121–123 a 191–192.
- HROCH, Miroslav (1995). Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. *Český časopis historický*, roč. 93, s. 398–417.
- HROCH, Miroslav (1999). *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- JELÍNEK, Milan (1962). Vliv vývoje společnosti na vývoj spisovné češtiny v období národního obrození. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 305–318.
- JELÍNEK, Milan (1995). Místo Františka Martina Pelcla v českém mluvnictví. In: *František Martin Pelcl: sborník příspěvků z odborného semináře*. 2. sv. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad, s. 3–9.
- JUNGSMANN, Josef (1832). O různění českého písemního jazyka. *Časopis Českého museum*, roč. 6, s. 165.
- KAMIŠ, Adolf (1974). Slovní zásoba v Jungmannově slovníku. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philologica*, sv. 3–4. Praha: Univerzita Karlova, s. 67–76.
- KOBLÍŽEK, Vladimír (1994). František Martin Pelcl jako jazykovědec. In: TYDLIDÁT, Jan, ed. *František Martin Pelcl: sborník příspěvků z odborného semináře*. 1. sv. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad, s. 26–31.
- KOPEČNÝ, František (1992). Dnešní stav spisovné češtiny. *Jazykovědné aktuality*, roč. 29, s. 33–46.
- KREJČÍ, Karel (1973). K otázce integrace a dezintegrace jazykové v obrozenských hnutích slovanských. In: ONDRUŠ, Šimon, ed. *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*, 1. sv. (*Lingvistika*). Praha: Academia, s. 83–89.
- KRUEGER, Rita (2009). *Czech, German, and Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia*. Oxford: Oxford University Press.
- KUSÁKOVÁ, Lenka (1985). Nejedlého kritika Thámovy české gramatiky z r. 1798. *Naše řeč*, roč. 68, s. 135–140.
- LILIČ, Galina Aleksejevna (1982). *Roľ' russkogo jazyka v razvitii slovarnogo sostava češskogo literaturnogo jazyka: konec 18 – načala 19 veka*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- MACURA, Vladimír (1995). *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. 2., rozšířené vyd. Jinočany: H & H.
- ORŁOŚ, Teresa Zofia (1987). *Polonizmy w czeskim języku literackim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- ORŁOŚ, Teresa Zofia (2000). *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*. Kraków: Wydawnictwo PAN.
- PALACKÝ, František (1831). Porěkadla Slovákův moravsko-uherských (posudek). *Časopis Českého museum*, roč. 5, s. 234–235.
- PELCL, František Martin (1988). Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der böhmischen Sprache. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. H 23–24. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 71–94.

- PELZEL, Franz Martin (1795). *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. Prag: Franz Gerabek.
- PETRÁŇ, Josef et al. (1990). *Počátky českého národního obrození: Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha: Academia.
- PRAŽÁK, Rudolf (1978). K typologické charakteristice národního obrození ve střední a jihovýchodní Evropě. (K problematice vztahu osvícenství a počátku národního obrození u národů střední a jihovýchodní Evropy.). In: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů – Literatura, folklór, historie*. Praha: Academia, s. 229–234.
- PRŮCHA, Jan (1963). K hodnocení Tomsovy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, roč. 24, s. 57–61.
- SAK, Robert (2007). *Josef Jungmann: život obrozence*. Praha: Vyšehrad.
- SEDLÁČEK, Miloslav (1993). 150 let Jungmannova Napominatele. *Naše řeč*, roč. 76, s. 251–258.
- SESAR, Dubravka (1996). *Putovima slavenskih književnih jezika: pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- STARÝ, Zdeněk (1995). *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.
- STICH, Alexandr (1991). O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč*, roč. 74, s. 57–62.
- STICH, Alexandr (1992). Antonín Vokoun. Pokus o rekonstrukci zapomenuté pozdně barokní osobnosti. In: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby*. Praha: Památník národního písemnictví, s. 192–198.
- STICH, Alexandr (1995). Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost (Naše postoje k češtině 17. a 18. století). In: JANČÁKOVÁ, Jana – KOMÁREK, Miroslav – ULÍČNÝ, Oldřich, eds. *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 49–56.
- THAM, Karl Ignaz (1785). *Kurzgefasste böhmische Sprachlehre*. Prag und Wien: in der von Schönfeldischen Handlung.
- THÁM, Karel Ignác (1918). *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým*. Praha: Brož a Beneš.
- TOMSA, František Jan (1782). *Böhmische Sprachlehre*. Prag: im Verlag der k. k. Normal-schule.
- TRNKA, František Dobromysl (1831). *O českém gazyku spisowném*. W Brně: F. Trnka.
- TRNKA, František Dobromysl (1832). *Regeln der slawischen Sprache*. Olmütz: A. Skarnitzl.
- VÍŠKOVÁ, Jarmila – SIROTEK, Jiří (1953). Zpracování českého tvarosloví u Dobrovského. In: HAVRÁNEK, Bohuslav – DOLANSKÝ, Julius, eds. *Josef Dobrovský 1753–1953*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 183–196.
- WYTRZENS, Günther (1973). Die Bedeutung der Etymologie für die slawische Wiedergeburt. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, roč. 18, s. 99–110.

Specific features of the Czech language revival

The paper describes the main intentions of Czech linguists that resuscitate the standard Czech language at the begining of the 19th century. The author shows how the derived words (at the expense of compound words) were preferred, just

as borrowings from Polish and Russian – the symbolic functions of standard language were important factor here. It has the impact on the problems as well as strengths of the contemporary standard Czech language. It put a brake on the development of the Czech language in any case.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
ondrej.blaha@upol.cz